
KULTURMILJÖUTREDNING



UPPDRAG: Enköping, Stadshotellstomten

FASTIGHET: Centrum 13:5 och 13:6

KOMMUN: Enköping

BESTÄLLARE: Infra Projektledning AB

ANSVARIG: Martin Åhrén

DATUM: 2024-11-18

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	3
Del 1 – Kulturmiljöanalys.....	4
Orientering.....	4
Administrativa uppgifter.....	4
Bakgrund.....	5
Läsanvisningar	5
Begrepp.....	6
Lagar och dokument	6
Platsens historia.....	7
Del 2 – Analys.....	12
Platsens övergripande karaktär	12
Befintliga byggnader	12
Stadssiluett och byggnadsvolymer	17
Gestaltning.....	18
Planstruktur och gatubild	19
Kulturhistorisk värdering	21
Analys av platsens förutsättningar	21
Tidigare ställningstaganden	23
Översiktsplan	23
Gällande detaljplan.....	26
Fornlämning.....	27
Del 3 – Konsekvensbedömning.....	28
Nollalternativet.....	28
Byggnadsförslaget.....	28
Byggnadsförslagets konsekvenser	30
Platsens historia.....	30
Befintliga byggnader	30
Stadssiluett och byggnadsvolymer	30
Gestaltning.....	31
Planstruktur och gatubild	32

SAMMANFATTNING

Enköping är en stad vars stadskärna karaktäriseras av sin strikta rutnätsplan och kvardröjande småstadskaraktär. Påtagliga förändringar har skett i bebyggelsen medan stadens tidiga 1800-talsstruktur ännu är bevarad. Det forna stadshotellet, ursprungligen byggt i slutet av 1870-talet, revs år 2010 och därefter har den centralt placerade tomten intill Stora torget gapat tom. Som en följd av detta har betydande kulturvärden gått förlorade både i form av stadshotellet och luckan i gaturummet.

Det byggnadsförslag som ligger till grund för denna kulturmiljöanalys och konsekvensbedömning avser att återigen sluta gaturummet, återskapa hotellfunktionen och tillföra mervärden för stadslivet i Enköpings centrum. Byggnadsförslaget redovisar en åtta våningar hög volym indelad i en större undre del och en mindre övre vilken är indragen både från Kyrkogatan och Källgatan. Gestaltningen bygger på en historisk koppling till det nu rivna hotellet men är otvetydigt modern och tydligt uppdelad i den uttrycksfulla nedre volymen och den tillbakadragna, nedtonade övre.

Till följd av att det tidigare stadshotellet revs redan 2010 behöver konsekvensbedömningen inte ta ställning till vilka kulturvärden som eventuellt går förlorade vid en rivning av en befintlig byggnad. Tvärtom kan en ny byggnad på den idag tomma tomten förstärka upplevelsen av Enköpings rutnätsplan och struktur. Och med ett nytt hotell återskapas den historiska funktionen vilket är ett positivt bidrag till platsens historia. Den höga byggnadshöjden, motsvarande åtta våningar, är dock ett främmande inslag kring Stora torget idag. Den skalförskjutning som förslaget syftar till bedöms därför som en negativ påverkan på Enköpings ännu småstadspräglade gatubild.

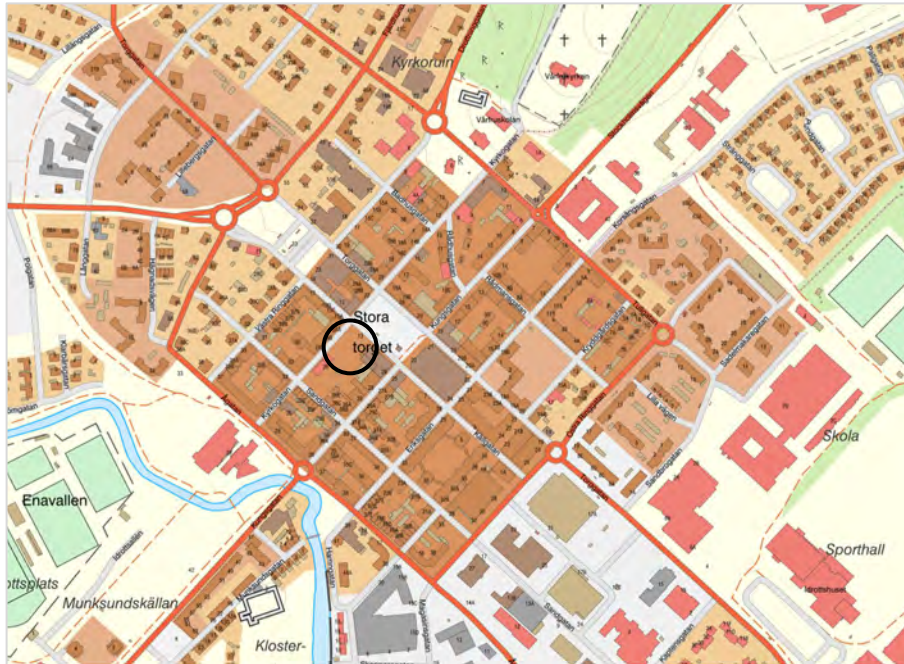
Konsekvensbedömningen har gjorts med utgångspunkt i fem stadsbyggnadsegenskaper vilka alla är av betydelse för platsens förutsättningar och övergripande karaktär. En samlad bedömning skulle dock lätt kunna bli missvisande då vissa egenskaper har större betydelse än andra. Följande tabell redovisar därför alla bedömningarna var för sig. Motiveringen framgår under respektive rubrik i dokumentets *Del 3 – Konsekvensbedömning*.

Byggnadsförslagets konsekvenser för platsens historia				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa
Byggnadsförslagets konsekvenser för befintliga byggnader				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa
Byggnadsförslagets konsekvenser för stadssiluetten och byggnadsvolymer				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa
Byggnadsförslagets konsekvenser med avseende på gestaltningen				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa
Byggnadsförslagets konsekvenser för planstrukturen och gatubilden				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa

DEL 1 – KULTURMILJÖANALYS

ORIENTERING

Platsen för det före detta stadshotellet ligger i södra hörnet av korsningen Källgatan/Kyrkogatan, intill Stora torget i centrala Enköping. Den upptar två av kvarteret Traktörens åtta ursprungliga tomter, fastigheterna Centrum 13:5 och 13:6. Stadshotellet revs 2010 och därefter har fastigheterna stått utan byggnader. Idag är de inhägnade av ett plank längs fastighetsgränsen.



Centrala Enköping med stadshotellstomten inringad intill Stora torgets västra hörn. Karta från www.lantmateriet.se 2024-03-07.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Kommun	Enköping
Stadsdel	Centrum
Fastighet	Centrum 13:5 och 13:6
Myndighetsbeslut	Planuppdrag 2019-05-09, ärendenummer KS2019/341
Fastighetsägare	Enköpings kommun
Kontaktpersoner	Martin Eriksson och Domagoj Lovas
Uppdragsansvarig	Martin Åhrén, certifierad sakkunnig KUL, nivå K
Uppdragets omfattning	Kulturmiljöutredning
Rapportdatum	2024-11-18 (2024-03-31, samrådshandling)

BAKGRUND

Den gällande detaljplanen för Centrum 13:5 och 13:6 vann laga kraft 2009 och upprättades med syftet att tillskapa 25 lägenheter samt butikslokaler i direkt anslutning till Stora torget. Enköpings kommun förvärvade fastigheterna 2016 och därefter har det utförts en arkeologisk utgrävning av platsen men inga byggnationer har påbörjats. 2019 fattade Enköpings kommun återigen beslut om ett planuppdrag för de aktuella fastigheterna med syftet att istället möjliggöra ett nytt hotell på platsen. I det nu pågående planarbetet har Reflex Arkitekter anlåtats för att ta fram ett byggnadsförslag som grund för den nya detaljplanen.

Hus o Historia har anlåtats för att göra en kulturmiljöutredning med en konsekvensbedömning av byggnadsförslaget. Konsekvensbedömningen bygger på en analys av platsens förutsättningar med utgångspunkt i de karaktäriseringar som gjorts och de kulturhistoriska värden som identifierats.

Utredningens del 1 och del 2 bygger till stora delar på Swecos rapport *Paushuset – Kvarteret Bagaren, Centrum 17:40, 17:41, 18:1, Enköpings kommun, Uppsala län* från 2022. Skälet är att Paushuset och stadshotellstomten delar gaturum kring Stora torget och därmed är platsens förutsättningar i det närmaste desamma för de två byggnadsförslagen. Den historiska beskrivning, den karaktärisering av platsen och de värderingar som gjordes av bebyggelsen och stadsstrukturen för Paushuset är därmed i hög grad relevanta även för bedömningen av stadshotellstomten. Rapporten för Paushuset var resultatet av en kulturmiljöutredning som genomfördes av undertecknad men då som anställd på Sweco.



Flygfoto över kvarteret Traktören med de obebyggda och numera slybeväxta fastigheterna 13:5 och 13:6 i den norra delen. Foto från www.lantmateriet.se 2024-03-11.

LÄSANVISNINGAR

Denna kulturmiljöutredning består av tre delar: *Beskrivning*, *Analys* och *Konsekvensbedömning*.

Del 1 – *Beskrivning* redovisar de dokument, lagar och begrepp som varit vägledande i arbetet med analysen och konsekvensbedömningen. Här finns också en sammanställning av platsens historia.

Del 2 – *Analys* är huvudsakligen en redogörelse av platsens värden. De karaktäriseringar som gjorts och de kulturhistoriska värden som identifierats bildar utgångspunkt för bedömningen av platsens förutsättningar sett ur kulturmiljöns perspektiv. Här redovisas även tidigare ställningstaganden som är och har varit styrande för stadshotellstomten och dess omgivning. Här ingår översiktsplanen, den gällande detaljplanen samt kända fornlämningar.

Del 3 – *Konsekvensbedömning* redovisar vilka konsekvenser nollalternativet och byggnadsförslaget får för kulturmiljön. Konsekvensbedömningen av förslaget är uppdelad på fem rubriker: *Platsens historia, Befintliga byggnader, Stadssiluetten och byggnadsvolymer, Gestaltning* samt *Planstruktur och gatubild*. Målet med dessa rubriker är att belysa och bedöma viktiga stadsbyggnadsegenskaper i såväl den nuvarande som den planerade miljön. Bedömningen görs enligt följande skala:

Konsekvenser				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa

BEGREPP

Kulturmiljö som begrepp har definierats av Riksantikvarieämbetet i skriften Vision för kulturmiljöarbetet 2030 (2016).

Kulturmiljö avser de avtryck som de mänskliga aktiviteterna genom tiderna avsatt i den fysiska miljön. Kulturmiljö är hela den av människor påverkade miljön som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö utgör en kontext som kan innehålla föremål, ortnamn eller traditioner som är knutna till platsen.

Gatubild är den av alla uppfattade relationen mellan byggnader, kvarter och miljöer när man rör sig i staden. Gatubilden definieras såväl av byggnadernas utbredning, höjder, volymer och material som av strukturer och grönområden sett ur ett gatuperspektiv.

Stadssiluetten är hur staden uppfattas på långt håll när den betraktas från det omgivande landskapet eller från viktiga kommunikationsstråk på land och vatten.

LAGAR OCH DOKUMENT

bedömningen av nollalternativets och byggnadsförslagets konsekvenser för kulturmiljön har följande lagar och dokument varit vägledande:

- Den allmänna lokaliseringssprövningen, de allmänna varsamhetskraven samt förvanskningförbudet i 2 och 8 kap. plan- och bygglagen (SFS 2010:900).
- Boverkets byggregler (BBR27) samt riktlinjer för värdering och hantering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- De nationella kulturmiljömålen enligt Kulturmiljöns mångfald (Kulturdepartementet prop. 2012/13:96).

PLATSENS HISTORIA

Enköping är en gammal stad och en ännu äldre handelsplats i skärningspunkten mellan Enköpingsån, Enköpingsåsen och Mälaren. Att det var en välbefolkad plats under medeltiden vittnar ruinerna från ett Franciskanerkonvent om. Franciskanerna var en tiggardorden som etablerade sig i närheten av städerna för att kunna leva på allmosor.

Den ständigt pågående landhöjningen har medfört att Enköping hamnat längre och längre från Mälaren. Redan på 1600-talet blev förutsättningarna att segla in till hamnen så dåliga att staden förlorade sin roll i utförseln av järn från Bergslagen. Det har också gjort att staden successivt vuxit söderut. Den medeltida stadsplanen täckte huvudsakligen ett område från söder om kyrkan till ån mellan dagens Västra Ringgatan och Kryddgårdsgatan.

Enköping har, i likhet med många andra medeltida städer, genomlevt en rad av stadsbränder med förödande resultat. Bland annat skall en brand på 1540-talet ödelagt stora delar av staden men också den tidigare stadskyrkan S:t Ilian. Det var också efter denna brand som Vårfrukyrkan blev stadskyrka. Efter ytterligare bränder drabbades Enköping igen år 1799 och denna gång fick det konsekvenser med helt avgörande betydelse för hur vi upplever staden idag, drygt 200 år senare. Följden av 1799 års brand blev nämligen att man upprättade en helt ny stadsplan efter ett helt annat mönster än den medeltida. De första åren på 1800-talet fick Enköping en rutnätsplan i enlighet med renässansens ideal. Rutnätsplaner hade redan ersatt medeltida stadsplaner i en rad av svenska städer och kom att göra det långt efter att Enköping fått sin. Det troligaste är att denna plan skulle ha genomdrivits förr eller senare men branden blev avgörande för att den sattes i verket.

Genomförandet av rutnätsplanen fick långtgående konsekvenser även för de delar av staden som klarade sig undan branden. När den nya kvartersstrukturen lades över staden var det många äldre hus som stod fel. När tillfället gavs revs de därför bort och ersattes av nya i andra lägen. Ett av dessa var den gamla rådstugan som låg längs dagens Kungsgatan, i nuvarande Paushusets norra hörn och över Torggatan. Enköpings stad hade köpt in ett nyligen uppfört privat hus strax före stadsbranden för att kunna flytta från rådstugan. Båda husen klarade sig undan branden och flytten kunde fullföljas. Efter detta revs rådstugan och staden kom fortsättningsvis att ha sina lokaler i det som idag kallas gamla rådhuset – Enköpings museum.



Karta över Enköping från år 1805 med den nya stadsplanen – rutnätsplanen – lagd över den medeltida stadsplanen. Till höger syns kyrkan markerad med rosa och till vänster Enköpingsån. De medeltida kvarter som är mörkare är de som ödelades av stadsbranden år 1799. Notera också "Gamla torget" som motsvarade en fjärdedel av Stora torget idag. Karta från www.lantmateriet.se 2020-02-26.

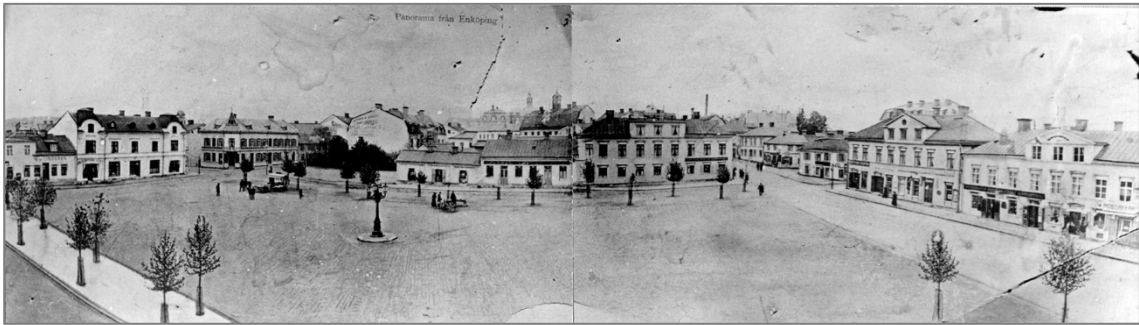
Förnyelsen av Enköping blev omfattande och genomfördes i rask takt under 1800-talets första hälft. Gatorna breddades och kvarteren fick en strikt geometrisk indelning. Den medeltida stadsplanen hade vuxit fram under lång tid och i stor utsträckning följt de naturliga förutsättningarna i topografin. Rutnätsplanen däremot skulle genomföras efter ett ideal frikopplat från lokala förutsättningar. Nu skapades långa siktlinjer genom hela stadslandskapet vilket bland annat gjorde Vårfrukyrkan synlig i Kyrkogatans förlängning ända ner ifrån ån. Kvarterens storlek skiftade men alla bestod av lika stora, rektangulära tomter ordnade i rader. Mitt i den nya stadsplanen ordnades stadens nya torg – Stora torget – genom att ett kvarter undantogs från bebyggelse. Det medeltida torg som låg på samma plats utgjorde i jämförelse bara en fjärdedel av Stora torget, den södra fjärdedelen i hörnet Källgatan/Kungsgatan.



Karta över Enköping och dess ägor från år 1853. På det utsnitt som visar staden framgår att i det närmaste alla tomter är bebyggda. Det skulle betyda att rutnätsplanen i princip var fullt genomförd omkring år 1850. Karta från www.lantmateriet.se 2020-02-26.

De hus som uppfördes skiftade i storlek och material men den absoluta majoriteten var små hus byggda av timmer. Under 1800-talets andra hälft blev husen successivt större och ett flertal uppfördes av sten eller av timmer med putsade fasader. Ett av de mest förnäma var stadshotellet

som fick sin givna plats vid Stora torget år 1879. Här uppfördes ytterligare stenhus i kvarteren intill men det är bara ett som står kvar idag, i det västra hörnet Kyrkogatan/Torggatan.



Stora torget strax efter sekelskiftet 1900. Här syns den bebyggelse som växte fram under 1800-talet med betoning på den senare delen av seklet. Trots att torget var stadens ståtligaste offentliga rum blev inte husen högre än två våningar med inredda vindar. Det stora huset på bilden i mitten är stadshotellet vilket numera är rivet. Foto: överst okänd, de två nedre Anders Willmanson. Samtliga ur Enköpings museums bildarkiv.

1900-talets första hälft passerade utan större förändringar i Enköpings centrum. Det enda tillskottet kring Stora torget var ett kombinerat butiks- och bostadshus i östra hörnet av Kyrkogatan/Torggatan.

Denna tomt hade inte blivit bebyggd efter branden men fick nu ett modernt hus som slöt den norra långsidan. Därmed var hela torget kringbyggt.



Vykort med vy över Stora torget taget i början av 1950-talet innan rivningarna startade.
Foto: Oskar Bladh ur Enköpings museums bildarkiv.

Under början av 1940-talet upprättades en generalplan för Enköpings centrum av dåvarande stadsarkitekten Sten Hummel-Gumaelius och länsarkitekten i Uppsala Jöran Curman. Utredningen ledde fram till slutsatsen att en stor del av innerstadens äldre bebyggelse var "saneringsmogen". Bakom begreppet låg en bedömning att flera av husen var i dåligt skick, men framförallt att de inte levde upp till de förväntningar man kunde ställa på ett bostadshus i folkhemmet Sverige. Funktionalismens syn på moderna och rationella bostäder stod i stark kontrast mot 1800-talets små ineffektiva byggnader. Dessutom låg de i detta fall i nära anslutning till stadens torg på tomter som skulle kunna nyttjas betydligt bättre och i linje med samtida ideal. Generalplanen ledde till att ett flertal stadsplaner upprättades i centrala Enköping under 1940–60-talen. Gemensamt för dem alla vara att den nya bebyggelsen krävde att den gamla revs, med få undantag. De mest uppenbara var rådhuset och prästbostaden vilka båda låg längs samma medeltida gata. Denna gata, idag Rådhusgatan, blev därtill det enda kvarvarande spåret av den medeltida stadsplanen och längs denna kom flera äldre byggnader att bevaras. I övrigt blev ett litet antal utspridda byggnader från tiden innan år 1900 kvar inom rutnätsplanen. Bland dessa fanns bland annat Westerlundska gården och Garnboden.

Med de nya stadsplanerna infördes också en ny skala i centrala Enköping. Tidigare hade husen runt Stora torget dominerats av som mest två våningar med inredd vind men nu växte husen till fyra våningar. Det tidiga 1800-talets tomtindelning bestod däremot och blev tydligt läsbar även i de nya husen. Också de vars fasader sträckte sig över flera tomter. Vid mitten av 1950-talet påbörjades torgets transformation när ett flertal äldre byggnader ersattes av nya, större och effektivare butiks- och bostadshus. Längs Torggatan uppfördes tre hus och längs Källgatan uppfördes två. Alla gav de uttryck för efterkrigstidens omisskännliga modernistiska formspråk. När Paushuset skulle uppföras var det dock ett helt annat ideal som gällde. Enköping fick ett centralt placerat kvartersstort handelspalats av prefabricerad betong istället för de hantverksmässigt byggda husen med fasader av oljemålat trä eller puts som revs i dess ställe. Paushusets storlek, gestaltning och materialval blev ett tidstypiskt uttryck för de stadsbyggnadsprinciper som vuxit fram i Sverige genom decennier av rationalisering och industrialisering.



Rivning längs Torggatan i kvarteret Borgmästaren 1957. Den nya bebyggelsen i fyra våningar är på väg att ta över gatubilden. Foto: Carl Carlsson ur Enköpings museums bildarkiv.

De senaste decenniernas tillägg i området har i stor utsträckning haft ett fritt förhållningssätt till platsens historia. I kvarteret Gelbgjutaren finns det stora sammanhängande bostadsområdet Kryddgården från 1980-talet som saknar visuell koppling till rutnätets tomtindelning och småskalighet. I kvarteret på andra sidan Eriksgatan – Kopparslagaren – har det uppförts en radhusliknande bebyggelse under 2010-talet som i motsats till Kryddgården visuellt delat upp kvarteret i ännu fler tomter. Ytterligare ett exempel är de några år gamla husen i kvarteret Fältskären där ett torg har skapats i den annars slutna kvarterstrukturen. Sammantaget har dessa exempel påverkat stadsbilden påtagligt i jämförelse med den bebyggelse som finns bland annat runt torget och längs Kyrkogatan.

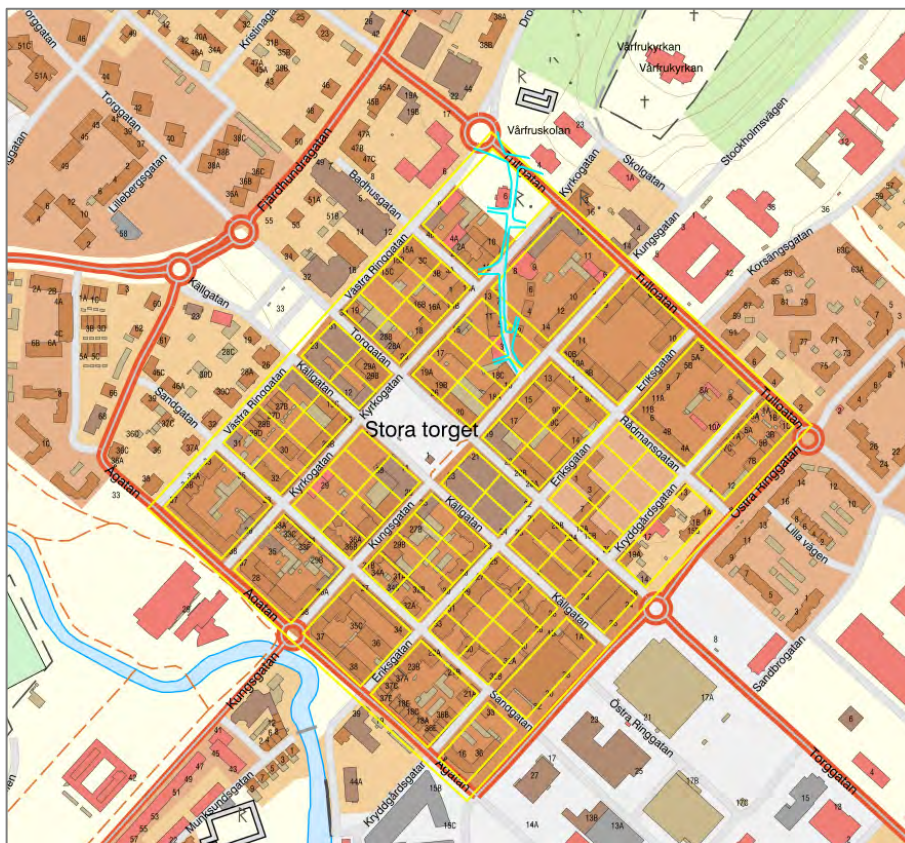


Eriksgatan sedd från söder med kvarteret Kopparslagaren till vänster och bostäderna i Kryddgården inom kvarteret Gelbgjutaren till höger. I bildens mitt syns Paushuset. Notera den långa siktlinje längs gatan som rutnätets plan möjliggör.

DEL 2 – ANALYS

PLATSENS ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR

Enköping tillhör den stora skara av svenska städer som genomgick en omfattande modernisering efter andra världskriget. Den äldre bebyggelse som fanns kvar ansågs otjänlig både som bostäder och som sund stadsmiljö. Som en följd av detta har majoriteten av Enköpings många 1800-talsbyggnader rivits efter 1945. Den grundläggande strukturen – rutnätsplanen – har däremot förblivit intakt. Det som hände i många andra städer, att kvarter slogs ihop för att skapa större enheter, genomfördes inte i Enköping. Därför finns den centrala delen av rutnätsplanen fortfarande kvar i sin ursprungliga form, avgränsad av Östra och Västra Ringatan, Tullgatan och Ågatan.



Karta över Enköping med 1805 års kvartersindelning redovisad i gult. Den ursprungliga tomtindelningen var densamma i alla kvarter även om den till del saknas i denna redovisning. Det turkosa gatustråk som syns på kartan är ett av de få kvarvarande spåren av Enköpings medeltida stadsplan. Det följer Rådmandsgatan från Kungsgatan till Tullgatan och förklarar varför rådhuset och prästgården har en annan riktning än innerstadens övriga bebyggelse. Notera att delar av Kryddgårdsgatan gjorts om till gångväg, men inga kvarter har slagits ihop. Därmed är 1805 års rutnätsplan i det närmaste helt intakt. Karta från www.lantmateriet.se 2021-02-26.

BEFINTLIGA BYGGNADER

Som tidigare nämnts har bebyggelsen i centrala Enköping genomgått en påtaglig förändring sedan 1800-talets slut. Den bebyggelse som finns inom den gamla rutnätsplanen idag är i allt väsentligt tillkommen efter 1945. Runt Stora torget finns de senaste 100 åren representerade i form av byggnader av diametralt skilda slag. Men majoriteten är tillkomna mellan 1955 och 1975. Och här finns också den tomma tomt som tidigare hyste stadshotellet.

Grunden för de omfattande rivningarna var den generalplan som togs fram med början på 1940-talet i samarbete mellan stadsarkitekten Hummel-Gumaelius och länsarkitekten Curman. Den rättfärdigade och motiverade en så genomgripande förändring att resultatet endast kan jämföras med 1799 års stadsbrand. De första rivningarna skedde längs Kungsgatan i kvarteren Apotekaren, Borgmästaren, Kaplanen och Läkaren. Därefter följde stora delar av den östra sidan av centrum under 1960- och början av 1970-talet. Mellan 1975 och idag har rivningarna huvudsakligen gjorts i kvarteren mellan Källgatan och Ågatan. Stadshotellet revs 2010 till följd av planerna på ett flerbostadshus men tomten har inte blivit bebyggd.

De byggnader som uppfördes i spåren av rivningarna står som symboler för den svenska välfärds-epoken. Arkitekturen kan närmast betraktas som provinsiell modernism, ritad och byggd utifrån de lokala förutsättningarna. Inom den gamla rutnätsplanen finns det inga hus från tiden efter 1945 som utmärker sig i ett nationellt perspektiv. Men de är i många fall bra exempel på de kvaliteter som förknippas med framförallt 1940-, 1950- och det tidiga 1960-talets bebyggelse. Under denna period fanns också en större respekt för stadens äldre struktur än i den utbyggnad som följde.



I kvarteret Krämare (korsningen Källgatan/Kyrkogatan) står ett för sin tid representativt flerbostadshus med butiker i bottenvåningen uppfört 1960.

Med Paushuset markerades ett nytt förhållningssätt till Enköpings historiska stadskärna. Byggnaden bröt mot i det närmaste alla av rutnätsstadens karaktärsdrag. Och den blev starten på en utveckling som fortfarande pågår. Under 1980-talet byggdes exempelvis Kryddgården, ett bostadskvarter med en helt annan disposition och gestaltning än Paushuset men som likväl avvek på i princip alla punkter i förhållande till stadens karaktär.

Som en följd av de stora förändringarna upplevs Enköpings centrumbebyggelse som splittrad idag. Det finns inget bevarat stråk med bebyggelse från tiden före 1945, men inslaget av äldre byggnader och den bevarade medeltida gatusträckningen gör att Rådhusgatan upplevs som ålderdomlig. Däremot finns det sammanhängande stråk med modernistiska byggnader, som 1950- och 1960-talens bebyggelse längs norra delen av Kungsgatan. Stråk med 1970- och 1980-talets bebyggelse finns bland annat längs Ågatan. Många kvarter rymmer dock byggnader av olika ålder. Längs Kyrkogatan syns till exempel 1800-talets träbebyggelse och sekelskiftets stenhus sida vid sida med 1960- och 1980-talets bostadshus och hotell.



Enköping fotograferat omkring 1960. Här syns den kvarvarande 1800-talsbebyggelsens lilla skala liksom det stora inslaget av uthus och ekonomibyggnader. Foto från www.lantmateriet.se 2021-02-26.



Bilden visar Enköpings centrum omkring 1975. Omfattande rivningar har genomförts och flera kvarter har tagits i anspråk för flerbostadshus, i vissa fall med kringbyggda gårdar. Andra används som parkeringsytor. Foton från www.lantmateriet.se 2021-02-26.



Enköping fotograferat 2020. Skalan har successivt förskjutits mot en större och långa sammanhängande byggnader dominerar allt mer över de många små. Foto från www.lantmateriet.se 2021-02-26.



En översiktlig summering av vilka kvarter som rivits och därefter fått nya byggnader sedan 1945. I de röda områdena ersattes 1800-talsbebyggelsen mellan 1945 och 1960. I de gröna ersattes den mellan 1960 och 1975. De blå områdena markerar all bebyggelse som rivits och ersatts mellan 1975 och idag. Enskilda avvikelser kan dock förekomma inom respektive kvarter. Foto från ca 1960 från www.lantmateriet.se 2021-02-26.



Byggnaderna runt Stora torget och stadshotellstomten idag markerade efter tillkomsttid:

Byggnader markerade med **rött** är tillkomna före 1910.

Byggnader markerade med **orange** är tillkomna mellan 1910 och 1945.

Byggnader markerade med **grönt** är tillkomna mellan 1945 och 1975.

Byggnader markerade med **blått** är tillkomna efter 1975.

STADSSILUETT OCH BYGGNADSVOLYMER

Ännu vid andra världskrigets slut var Enköpings stad huvudsakligen koncentrerad till 1800-talets rutnätsplan samt det villaområde som sträcker sig längs Enköpingsåsens västra sida upp till järnvägen. Men decennierna därefter innebar en omfattande expansion när den gamla staden växte ihop med Fanna i nordost och helt nya bostadsområden planlades bland annat i Munksundet längs Enköpingsån väster om centrum. Tillväxten var som störst under miljonprogramsåren men tillskottet av enbostadshus gav ett betydligt större avtryck än flerbostadshusen. Inslaget av högre byggnader var litet. Omkring 1960 uppfördes ett sjuvåningshus längs Eriksgatan och i slutet av decenniet ytterligare ett. Under samma period byggdes ett niovåningshus längs Kungsgatan, söder om ån. Därefter uppfördes inga högre hus i Enköping under en period på omkring 30 år. Under senare tid har dock antalet ökat betydligt. De senaste två decennierna har sju- till trettonvåningshus uppförts i de södra och östra delarna av staden. Två av dessa finns inom rutnätsplanen. Ett i hörnet Östra Ringgatan/Sandgatan och ett i hörnet Eriksgatan/Torggatan.

Trenden att bygga höga hus i Enköping har följt den allmänna utvecklingen där antalet tydligt ökat efter år 2000. Placeringen följer ingen uppenbar strategi men har huvudsakligen tagit lågt exploaterad mark i anspråk. Undantagen är kvarteren inom rutnätsplanen. I båda fallen var dock den ursprungliga bebyggelsen riven sedan lång tid tillbaka.

Som en konsekvens av det ökande antalet höga hus har Enköpings stadssiluetten förändrats. I den tidigare låga och homogena siluetten stack tornen på Vårfrukyrkan och rådhuset upp som små markörer för den andliga och världsliga makten. Med efterkrigstidens bebyggelse skedde en långsam förskjutning mot högre byggnadshöjder och med de senaste decenniernas tillägg finns det nu ett flertal utspridda hus som sträcker sig i sju till tio våningar.



Åttavåningshuset i kvarteret Fältskären (hörnet Eriksgatan/Torggatan) färdigställdes i slutet av 2010-talet. Till vänster syns ett av de två sjuvåningshusen från 1960-talet längs Eriksgatan.

I likhet med husens höjder har byggnadsvolymer ökat med tiden. De små volymer som är typiska för den traditionella staden har successivt ersatts av större. Med Paushuset tillfördes en volym av ett nytt och dittills främmande slag i centrala Enköping. Dess utbredning över ett helt kvarter stod i stark kontrast till sin omgivning. Den enhetliga utformningen förstärkte upplevelsen av en homogen volym

på ett sätt som inte heller 1950- och 1960-talets byggnader hade. I Enköping står Paushuset som symbol för en brytningsperiod i synen på stadens utveckling och förhållandet mellan den äldre och den nya bebyggelsen. Denna utveckling är allmän och i detta avseende delar Enköping sin historia med majoriteten av Sveriges städer. Dess ursprung finns i en lång rad av förutsättningar, förväntningar och ideal. Och den stadsbyggnad som pågår idag bygger i allt väsentligt på samma principer. Det är tydligt också i Enköping. Bland annat i bostadshuset i kvarteret Hökaren vars enhetligt utformade byggnadsvolym också tagit ett helt kvarter i anspråk, precis som Paushuset.



Kvarteret Hökaren sett från Källgatan i väster. Den äldre bebyggelsen revs mellan 1960 och 1975 och ytan användes som parkering innan detta hus uppfördes på 2010-talet.

GESTALTNING

Enköpings centrum har en stadsmässig gestaltning huvudsakligen baserad på tegel- och putsfasader. De hus som finns med träfasader tillhör alla den småskaliga bebyggelsen och majoriteten är tillkomna före 1910. Det faktum att detta förhållande fortfarande råder gör att den äldre bebyggelsen tydliggörs, inte bara genom en mindre skala, utan även av fasadmaterialen.

Till följd av bebyggelsens långa tillkomsttid finns en stor del av 1900-talets arkitekturstilar representerade. Dessvärre har ett flertal av de äldre husen genomgått ovarsamma renoveringar vilka berövat dem sina ursprungliga uttryck. Som en konsekvens av det stora inslaget av bebyggelse från tiden efter 1945 är dock Enköpings centrum tydligt färgat av modernismens gestaltungsideal. Det syns inte minst runt Stora torget där majoriteten av husen byggdes mellan 1955 och 1975.



Garnboden i kvarteret Snickaren, hörnet Kungsgatan/Sandgatan, är ett av få bevarade hus från det tidiga 1800-talet. Storleken, fasadmaterialen och detaljerna ger en hint om hur stora delar av centrala Enköping såg ut innan rivningarna började i mitten av 1900-talet.



”Selma Janson” i hörnet Kyrkogatan/Källgatan, i kvarteret Buntmakaren, är ett talande exempel på de ovarsamma förändringar som gjorts på många av de äldre husen. Detta hus hade tidigare en putsad fasad och tegeltak (jämför med bilden på sidan 9).

PLANSTRUKTUR OCH GATUBILD

Centrala Enköping har behållit sin rutnätsplan sedan den upprättades och genomfördes efter stadsbranden 1799. Kvarterens storlek och gatornas sträckningar är bevarade även om delar av Kryddgårdsgatan numera är gångväg. Dessutom är det tidiga 1800-talets tomtindelning fortfarande avläsbar i delar av rutnätsplanen trots att nya byggnader ersatt den ursprungliga byggelsen. Särskilt tydligt är det runt Stora torget och längs delar av Kyrkogatan och Kungsgatan. Här finns ett sammanhållet intryck av principerna för rutnätsplanen med gator, kvarter och tomter. I andra kvarter har en sammanhängande bostadsbebyggelse med gemensamma innergårdar uppförts i omgångar med början på 1960-talet.

Rutnätsplanens struktur har historiskt sett skapat en variation i gatubilden som av många anses eftersträfvansvärd idag. De många och, med dagens mått, relativt små tomterna har lett till en rad olika uttryck till följd av husens skiftande ålder, arkitektur, material, höjder och färgsättningar. Men

med en given tomtstorlek, strängt avdelade kvarter och hus i liv med gatan har det likväl skapats ett konsekvent och tydligt gaturum. Variationsrikedomen är ett signum för äldre städer och så även för delar av Enköpings stadskärna.



Kungsgatan sedd norrut från Torggatan med Vårfrukyrkan i fonden. Här syns den rika variation av byggnader som är rutnätsplanens signum. Genom konsekvent strikta kvarter, den ursprungliga tomtindelningen och husen i liv med gatan skapas ett sammanhang trots stora skillnader i ålder, arkitektur, material, höjder och färgsättningar.

Traktören är det enda kvarteret som behållit 1805 års tomtindelning helt utan förändringar. Särskilt 1900-talets byggnader har fortfarande en lätt avläsbar indelning. Westerlundska gården, däremot, tog två tomter i anspråk när den uppfördes och fick jämförelsevis gott om utrymme i form av en trädgård. Strävan att sluta kvarteret resulterade istället, på tidstypiskt vis, i ett högt staket.

Rivningen av stadshotellet har skapat ett olyckligt hål både i kvarteret Traktören och i gatubilden kring Stora torget. Historiskt sett har torget varit kringbyggt och när gamla byggnader rivits har nya snabbt tagit deras plats, om än med något enskilt undantag. På så vis har gaturummet behållits intakt medan byggnaderna successivt ersatts och gatubilden förnyats.

Med en början omkring 1970 har det skett en generell förskjutning av skalan i Enköpings centrala bebyggelse. Den större skalan har lett till att kvarterens tidigare tydliga indelning i tomter på många håll suddats ut, men kvarterens storlek har bibehållits. Det gör att upplevelsen av rutnätsstaden fortfarande dominerar intrycket av centrala Enköping. Detta är i alla avseenden kärnan i stadens karaktär.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Enköpings centrum ger ett brokigt intryck när det gäller bebyggelsen men ett ytterst konsekvent och historiskt korrekt intryck när det gäller den gamla rutnätsplanen. Rivningarna av den historiska bebyggelsen har varit många och omfattande sedan 1945. Resultatet har blivit att bebyggelsen från tiden före 1945 är begränsad och utspridd nästan helt utan tydliga sammanhängande stråk.

De byggnader som tillkommit efter 1945 är goda representanter för sin tid och för den typ av bebyggelse som uppfördes i Sveriges små och mellanstora städer under perioden. Det kulturhistoriska värdet i denna bebyggelse är därför i första hand lokalt. I en nationell jämförelse finns det gott om exempel på byggnader med högre värden både som enskilda objekt och som delar av ett större sammanhang.

Stadens rutnätsplan har bevarats intakt under de drygt 200 år som den varit gällande. De långa, raka gatorna och de obrutna siktlinjerna är alltså ett signum för Enköpings centrum. Likaså de strikta kvarteren med hus eller plank i liv med gatan. Oavsett bebyggelsens ålder är rutnätsstadens grammatik fortfarande läsbar. Inom vissa delar av stadskärnan är dessutom den ursprungliga tomtindelningen fortfarande synlig till följd av byggnadernas storlek och placering. Det är en egenskap som starkt bidrar till upplevelsen av Enköping som en traditionell rutnätsstad med stor variation i en mänsklig skala. Och här utmärker sig kvarteret Traktören som det kanske allra bästa exemplet.

Till skillnad från bebyggelsen i Enköpings centrum, som med få undantag främst har ett lokalt värde, har stadsstrukturen och gatubilden höga värden, även i ett bredare perspektiv. Det tidiga 1800-talets rutnätsplan har respekterats konsekvent under 200 år och definierar alltså stadskärnans karaktär. Enköpings centrum är en kontinental renässansstad i litet format, byggd på lokala förutsättningar efter internationella ideal. I de delar där den ursprungliga tomtindelningen fortfarande är läsbar förstärks dessa värden ytterligare. Och det bidrar till en gatubild som är högt värderad även i vår moderna stadsbyggnad.

ANALYS AV PLATSENS FÖRUTSÄTTNINGAR

Enköping visar på ett tydligt sätt hur problematiskt det blir när storstadens stadsbyggnadsidéer tillämpas i en småskalig traditionell stadskärna. Risken att de storskaliga tilläggen upplevs som främmande är uppenbar när omgivningen bygger på en liten skala och en naturlig variation given av stadens historiska struktur. Paushuset från 1960-talet är ett lika bra exempel på detta som 1980-talets Kryddgården eller bostadshuset i kvarteret Hökaren från mitten av 2010-talet. Alla har de egenskaper som i det närmaste helt avviker från stadskärnans övergripande karaktär, alla historiska rivningar till trots.

Men det är inte heller givet att den framtida utvecklingen skall bygga på en småskalig utbyggnad. 1940-, 1950- och det tidiga 1960-talets bebyggelse har öppnat för en utveckling som går att bygga vidare på. Här avviker såväl höjderna och volymerna som arkitekturen från den äldre bebyggelsen, men den historiska strukturen är fortfarande läsbar. Därmed har den moderna bebyggelsen blivit en del av ett "nygammalt" sammanhang.

Mot bakgrund av resonemangen ovan kan ett flertal, för platsen viktiga förutsättningar identifieras. För att säkerställa kulturmiljöns värden bör dessa punkter beaktas både vid upprättandet av det slutliga byggnadsförslaget och vid upprättandet av bestämmelserna i detaljplanen.

- Den traditionella bebyggelsen ligger i liv med gatan och saknar utkragade balkonger.

- Den traditionella bebyggelsen ligger inom kvarteren och sammanlänkas av långa obrutna siktlinjer.
- Fasaderna är murade eller putsade vilket skapar en kontrast till den småskaliga historiska bebyggelsens träfasader.
- I det närmaste alla byggnader runt Stora torget har en markerad bottenvåning avsedd för handel och ovanpåliggande våningar med bostäder.
- De senaste årtiondena har byggnadshöjderna ökat i Enköping varav några hus finns inom den gamla rutnätsplanen. Som en följd av detta har stadens siluett förändrats. Av denna anledning är inte höga hus längre en utmanande tanke. Men det bör formuleras en strategi för ytterligare tillägg av höga hus i stadskärnan.
- Majoriteten av byggnaderna inom rutnätsplanen är tillkomna efter 1945. De är goda representanter för sin tid men har främst ett lokalhistoriskt värde. Arkitekturen bygger på modernismens ideal med få material, en tydlig struktur och indelning av fasaderna samt frånvaron av dekorativa element utan uppenbar funktion.



Kyrkogatan med Westerlundska gården till höger. Bilden är ett bra exempel på kontrasterna i centrala Enköpings bebyggelse. De historiska byggnaderna har en påtagligt mindre skala och är huvudsakligen uppförda med fasader av trä. Efterkrigstidens byggnader är betydligt större och uppförda med fasader av puts eller tegel. Samtidigt delar de viktiga egenskaper som att de saknar förgårdsmark och utkragade balkonger vilket förstärker intrycket av rutnätsplanens långa obrutna siktlinjer.

TIDIGARE STÄLLNINGSTAGANDEN

ÖVERSIKTSPLAN

Enköpings kommun antog en fördjupad översiktsplan (FÖP) för tätorten 2018 – *Plan för Enköpings stad*. I denna framgår att man förväntar en tillväxt på omkring 18 000 personer mellan 2018 och 2040, från ca 43 000 invånare till 61 000. Under samma period skall 7 000 nya bostäder byggas varav ca 1 000 i centrum. Bedömningen är att en betydande del av tillskottet skall ske i form av lägenheter i flerbostadshus genom förtätning av befintliga områden. Det är ett trendbrott i Enköpings tillväxt historiskt sett där enbostadshus varit den mest efterfrågade bostadsformen sedan mitten av 1900-talet.

I FÖP:en har Enköpings kommun enats bakom ett övergripande mål som i sin tur bygger på fem delmål: *Hållbar stad, Stad i utveckling, En stad för alla, En levande stad* och *En grön stad*. Inom delmålet *Hållbar stad* anges att *Förtätning ska ske i samklang med äldre bebyggelse samtidigt som ny arkitektur tillfogas staden samt att Hänsyn ska tas till viktiga kulturmiljöers potential och värde vid förtätning*. Den gamla stadskärnan tillskrivs en *småstadskänsla* byggd på en rad identifierade egenskaper:

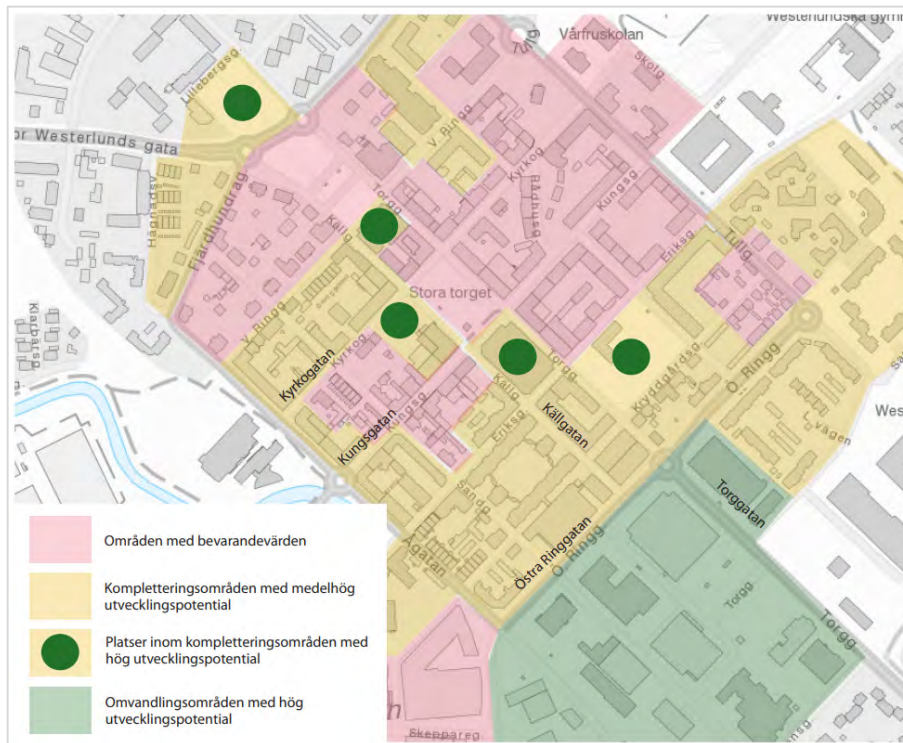
- *Stadskärnans storlek ger överblickbarhet.*
- *Bebyggelsens skala.*
- *Variation i strukturen.*
- *Rutnätsstaden har sin givna indelning i vinkelräta och relativt jämnstora kvarter.*
- *En spänning uppstår mellan det förutsägbara mönstret och avvikelser från det.*
- *Variation inom byggnadsbeståndet.*
- *Förhållandet mellan offentligt och privat.*
- *Historisk läsbarhet*

Småstadskänslan är enligt FÖP:en central i Enköpings identitet. Det konstateras med följande formulering:

Just småstadskänslan, innehållet, är en av våra styrkor och de värden som beskrivs [...] är därför viktiga att förstärka, bevara, utveckla och tillåta växa. Tappar vi bort småstadskaraktern tappar vi även bort vår identitet och vårt varumärke.

Den gamla stadskärnan beskrivs också under rubriken *Områden med bevarandevärden*:

Området består i huvudsak av småskalig bebyggelse. Inom detta område finns rutnätsstadens äldsta bebyggelse men också inslag av mer modern bebyggelse som har en för sin tid typisk arkitektur. Inom området finns många byggnader med höga bevarandevärden av arkitektoniska eller kultur- och lokalhistoriska skäl. Områdena har stor betydelse för stadens historiska läsbarhet och för rutnätsstadens karaktär. Området har urskilts som i högre grad positivt karaktärsskapande för Enköpings centrum än övriga delar. Om- eller nybyggnation inom detta område får inte ändra miljöns övergripande karaktär och byggnadsmönster. Stor hänsyn ska tas till byggnadens utformning och funktion i förhållande till omgivningen. Framtida planprocesser ska identifiera och belysa de befintliga värden som skall värnas i respektive fall.



Karta ur *Plan för Enköpings stad* (2018) som bland annat visar områden med bevarandevärden. Här framgår att flera platser inom den gamla stadskärnan har hög utvecklingspotential, bland annat kvarteren Traktören och Bagaren samt Fältskären som är bebyggt idag (pricken längst till höger).

Under planeringsprinciperna för den gamla stadskärnan – rutnätsstaden – finns punkter som syftar på kulturmiljön och tillägg till denna:

- *Småstadskaraktären ska bevaras samtidigt som utbudet ökar. Vi ska vara en växande stad med ett centrum som inhyser småstadens attraktivitet samtidigt som man ska hitta det mesta man söker i sin hemstad.*
- *Vid nyexploatering inom rutnätsstaden ska hänsyn tas till befintlig struktur och bebyggelse i enlighet med de fördjupade riktlinjerna [i Bilaga 2 – Centrumstudie som redovisas nedan (anm.)].*
- *Vid ny bebyggelse ska särskild hänsyn tas för att inte ta upp kyrkornas dominans i luftrummet.*

När det gäller livet i staden betonas Enköpings historia och vikten av *levande kulturmiljöer*. Här framgår exempelvis att

I en expanderande och tätare stad är det viktigt att bevara och utveckla befintliga kulturmiljöer. Där dessa miljöer finns ska särskild hänsyn tas till kulturhistoriska värden vid förtätning. Det kan även handla om att lyfta och låta det kulturhistoriska arvet ta plats vid exploatering av nya områden och offentliga rum. Ur kulturmiljösynpunkt är det av stor vikt att varje stad, stadsdel eller område bibehåller sin huvudsakliga karaktär.

Vid exploatering inom de stadsdelar som identifierats som kulturmiljöer ges följande direktiv:

Genom exempelvis utformning av nya byggnader och miljöer, reglering av siktlinjer, hushöjder och gestaltning kan befintliga kulturmiljöer värnas.

Mot bakgrund av detta lyfts ytterligare planeringsprinciper fram för stadens kulturmiljöer:

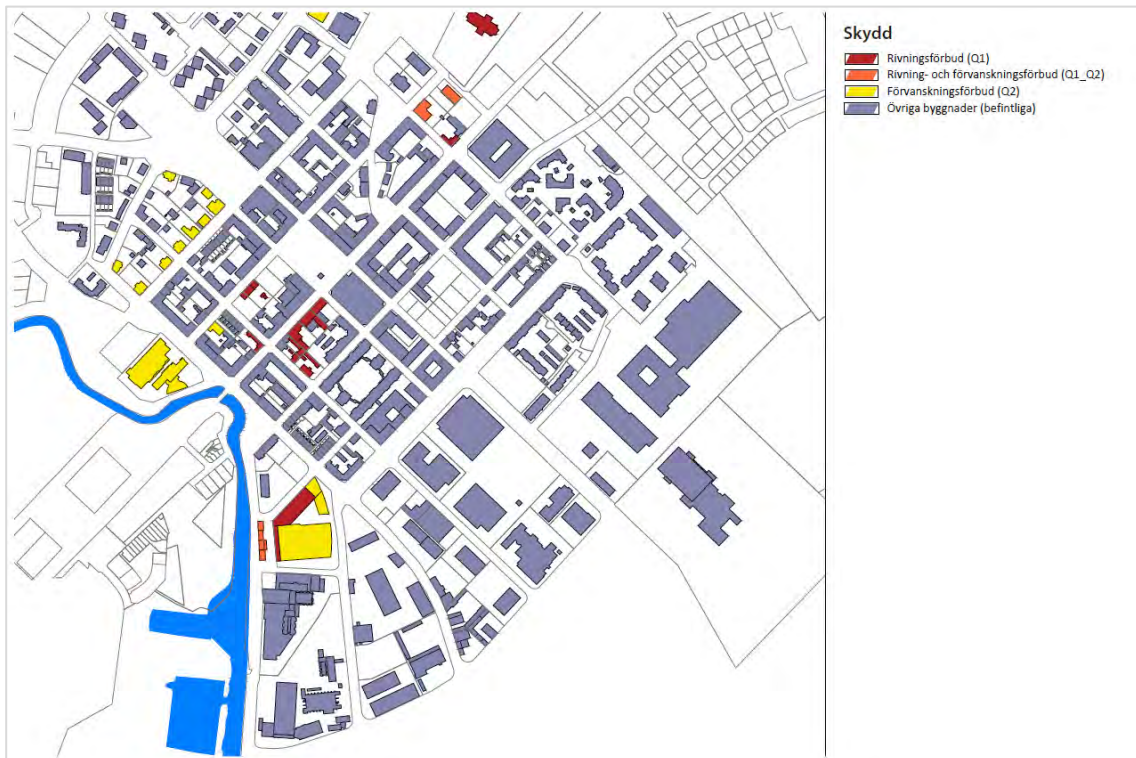
- *Kulturhistoriska värden ska värnas och vårdas. Behovet av skydd för att säkerställa kulturhistoriskt värdefulla miljöer ska ses över i samband med planläggning.*
- *Ny bebyggelse inom viktiga kulturmiljöer ska anpassas efter platsens förutsättningar och områdets karaktär.*
- *Vid ny bebyggelse ska särskild hänsyn tas till Vårfrukyrkans dominans i stadsmiljön.*

I den fördjupade översiktsplanen för tätorten finns bilagan *Centrumstudie – Rutnätsstaden och Kryddgården*. I denna finns de mer utvecklade resonemang som ligger till grund för formuleringarna i FÖP:en. Bland annat finns det riktlinjer för den framtida bebyggelsen vilka tar ställning till hanteringen av stadskärnan. Exempelvis nämns att

- *Områden och/eller byggnader med stora kulturhistoriska värden ska inte förvanskas.*
- *Ny bebyggelse ska utvecklas i harmoni med närliggande byggnader med höga bevarandevärden.*
- *Ny bebyggelse bör uppföras i sin tids stilideal, men med ett medvetet förhållningssätt till omgivningens karaktär.*
- *Ny- och ombyggnation inom rutnätsstaden bör förhålla sig till sin omgivning vad gäller skala. Variation kan tillåtas men inte drastisk sådan.*
- *Generellt bör ny bebyggelse placeras i fastighetsgräns mot gata inom rutnätets ramar. Förgårdsmark kan dock förekomma i mindre utsträckning.*
- *Nybyggnation av helt slutna gårdar avråds. Kvarterens fasader bör brytas upp så att innergårdar blir visuellt tillgängliga från gatan.*
- *Vid omdaning av centrala kvarter kan övervägas om avfasade hörn skulle tillföra något positivt i det specifika fallet.*
- *I syfte att åstadkomma en variation i stadsmiljön bör fasadarkitekturen variera. Längsta sammanhållna fasadlängd bör inte överstiga cirka 35 meter (eller cirka 5 spannare).*
- *Ny bebyggelse bör förhålla sig till omgivningen vad gäller fasadutformning. Alltför mörka kulörer bör användas med försiktighet.*
- *Balkonger ut mot gatan bör generellt undvikas för att bevara en tydlig gestaltning av gaturummet. Undantag kan tillåtas i begränsad omfattning och i diskret skala.*

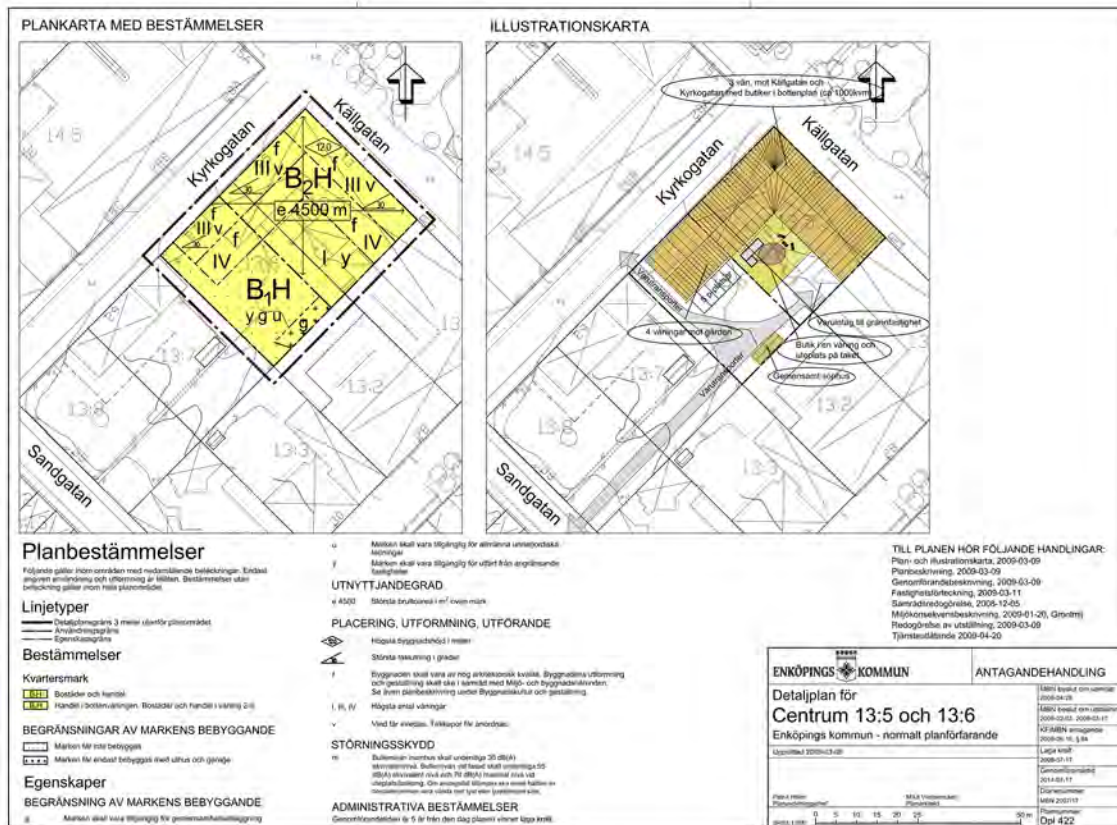
Inom de delar av rutnätsplanen som bedömts som kompletteringsområden, exempelvis kvarteret Traktören med stadshotellstomten (hög utvecklingspotential), finns specifika riktlinjer:

- *Vid nybyggnation bör höjdskillnaden mellan ny och intilliggande befintlig bebyggelse i princip inte överstiga två våningar, eventuellt tre när det är motiverat.*
- *Vid nybyggnation bör stor hänsyn tas till skuggning och utformning av gaturummet.*
- *Byggnadshöjd utmed gatan bör högst överskrida bredden på gaturummet med 50%.*



Karta över centrala Enköping som redovisar de byggnader som är skyddade i gällande detaljplaner (2018). Ur *Bilaga 2. Centrumstudie – Rutnätsstaden och Kryddgården.*

GÄLLANDE DETALJPLAN



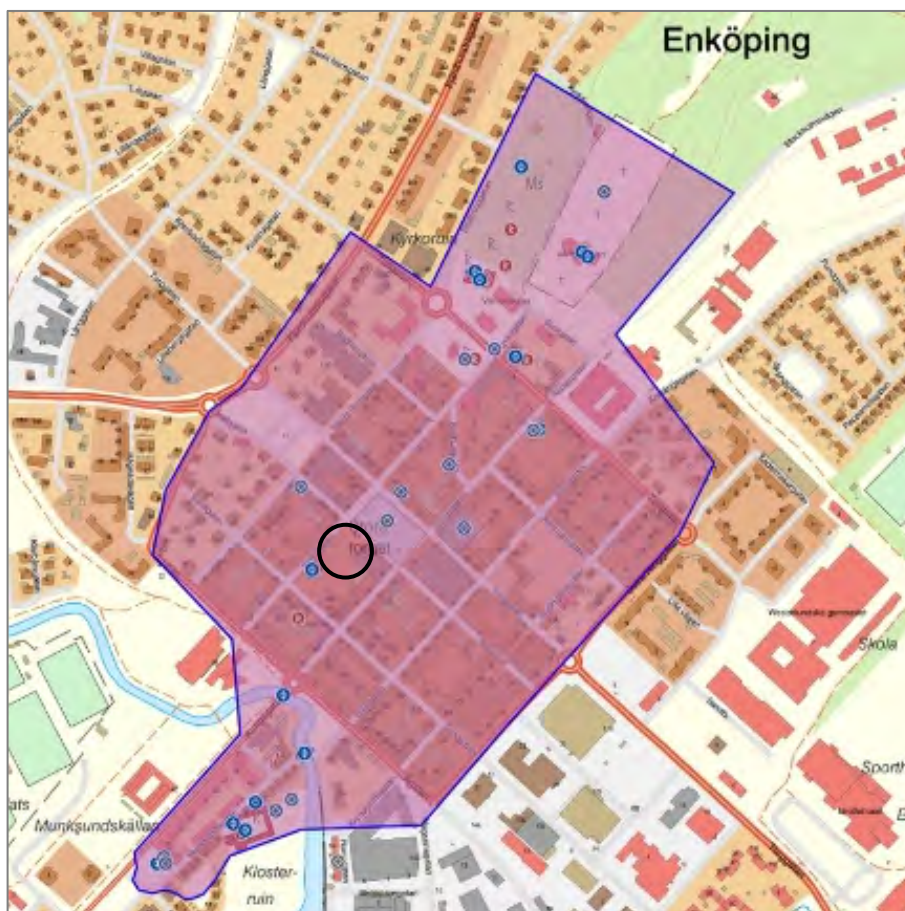
Gällande detaljplan medger ett flerbostadshus i tre och delvis fyra våningar med butiker i bottenvåningen. Planen förutsätter att det tidigare stadshotellet rivs vilket också gjordes år 2010. Karta från www.enkopings.se 2024-03-07.

Den gällande detaljplanen var kontroversiell när den vann laga kraft 2009. Skälet var att den förutsatte en total rivning av det stadshotell som stått på platsen sedan 1870-talet. I planbeskrivningen konstateras att *en rivning av stadshotellet innebär att stora kulturhistoriska värden går förlorade*. Hotellet var därtill q-märkt i den tidigare planen och bestämmelsen angav att byggnaden inte fick rivas. Med den nya planen togs q-bestämmelsen av förklarliga skäl bort och därför saknas skydds- och varsamhetsbestämmelser helt. Däremot finns en f-bestämmelse som reglerar att en ny byggnad på platsen skall vara av *hög arkitektonisk kvalitet*.

FORNLÄMNING

Hela Enköpings innerstad är utpekad som fornlämning (Riksantikvarieämbetet, *Raä Enköping 26:1*). Skälet är att dagens centrum ligger ovanpå den medeltida stadskärnan. Lämningen är definierad som stadslager och vid utgrävningar på olika platser i staden har spår påträffats i form av föremål, byggnader, gator och brunnar med mera. I samband med att stadshotellet revs 2010 gjordes en arkeologisk förundersökning av tomten vilken senare följdes av en slutundersökning, det vill säga en total arkeologisk utgrävning av ytan där hotellet stått. Resultatet blev cirka 13 000 fynd som fortfarande analyseras (2024). Bland fynden finns bland annat föremål och lämningar av bryggor från 1200-talet, delar av husgeråd och lämningar av bostadshus från 1400-talet samt senare smycken, kläddetaljer och mynt. En rapport från slutundersökningen förväntas först 2025.

Till följd av de utgrävningar som gjorts på tomten är sannolikheten för ytterligare fynd liten. Men kvarteret utgör alltså en del av fornlämningen och omfattas därför av Kulturmiljölagens 2 kap. Arbeten i marken skall föregås av en dialog med länsstyrelsen och eventuella nya fynd rapporteras.



Kartutdrag ur Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, www.raa.se 2024-02-23. Här framgår att hela Enköpings centrum är klassat som fornlämning (Raä Enköping 26:1). Stadshotellstomten är inringad med svart.

DEL 3 – KONSEKVENSBEDÖMNING

NOLLALTERNATIVET

Nollalternativet innebär att den nuvarande detaljplanen fortsätter att gälla. Den redovisar en byggrätt på 4 500 m² för handel och bostäder i tre våningar mot Kyrkogatan och Källgatan samt fyra våningar in mot gården i söder. Volymen är väl anpassad efter omgivande byggnader men avsikten med gestaltningen är den motsatta:

På stadshotellstomten föreslås en ny byggnad som inte efterliknar det tidigare Stadshotellet i sitt formspråk. Målsättningen är att den nya byggnaden ska utgöras av en solitär och uttrycksfull byggnad av hög arkitektonisk kvalitet som utgår från 2000-talets arkitektur.

Ett genomförande av nollalternativet medför att den ännu obebyggda tomten blir bebyggd med en volym som motsvarar de byggnadshöjder och volymer som redan finns kring torget. Det skulle resultera i att Stora torget återigen blir kringbyggt och att gatubilden på så vis blir "återställd" om än med en ny byggnad.

Detaljplanens ambition att tillföra en solitär i ett tätt bebyggt rutnätskvarter avviker på flera sätt från traditionell stadsplanering. Istället för att relatera till platsen och omgivningen skall den nya byggnaden sticka ut och vara bärare av sina egna värden. På så vis är detaljplanen ett talande exempel på 2000-talets starka tro på betydelsen av signatur- och märkesbyggnader.

Sammantaget är bedömningen att ett genomförande av nollalternativet skulle medföra positiva konsekvenser för platsens övergripande karaktär. Skälet är att kvarteret Traktören återigen sluts mot Källgatan och Kyrkogatan samt att den föreslagna byggrätten infogar sig i gatubilden avseende planstrukturen, byggnadshöjderna och volymerna.

BYGGNADSFÖRSLAGET

Förslaget redovisar en hotellbyggnad med cirka 130 rum uppförd i åtta våningar mot Källgatan och Kyrkogatan varav de tre övre är indragna från gatufasaderna. Längs Kyrkogatan söderut finns en lägre del med en höjd som motsvarar högdelen förhöjda bottenvåning. På högdelen tak finns en lanternin för insläpp av dagsljus i byggnadens centralt placerade ljusgård.

Hotellet är avsett att byggas mot det befintliga bostadshuset längs Källgatan medan avståndet till Westerlundskas gården är omkring 10 meter. Avsikten är att skapa en delad entré till Westerlundskas gården och hotellets trädgård med möjligheten till synergieffekter för besökarna. Mot Kyrkogatan finns även en infart till ett parkeringsgarage i hotellets källarplan.

Bottenvåningen är planerad för publika funktioner samt hotellets reception. Våning två till fem samt sju och åtta skall innehålla hotellrum medan våning sex skall rymma restaurang, bar och konferens med tillgång till den takterrass som möjliggörs av de indragna övre våningarna. Våning sex skall fungera som en publik yta som främjar både hotellet och gatulivet kring Stora torget.

Idéerna bakom den nya hotellbyggnaden beskrivs enligt förslaget på följande sätt:

Med utgångspunkt från stadens och platsens historia föreslås ett nytt stadshotell på tomten. Stadskärnan med Stora Torget som mittpunkt har fått sin form utifrån rutnätsstadens ideal med raka och parallella gator med det gamla hotellet som en central och välexponerad gestalt. Den nya byggnaden tar avstamp i det gamla stadshotellet som var en av stadens mest framträdande byggnader och hade en central roll i det sociala livet. Det nya stadshotellet, ska liksom den gamla byggnaden, ha en skepnad som speglar byggnadens status som en viktig publik byggnad. Det nya stadshotellet bygger vidare på gammal historia men är anpassat till

sin tid och får större kapacitet och nytt innehåll. En publik bottenvåning med hotellobby, restaurang, gym, spa och flera lokaler aktiverar gatuplanet och ger liv till torget.

Med fasader av natursten och puts i jordfärger, en tredelad fasadordning och en strikt symmetri samt referenser till begrepp som piano nobile är associationerna till den klassiska arkitekturen tydliga. Kopplingarna till det gamla stadshotellet och dess arkitektur framstår också som en bärande del av förslaget:

Det nya hotellets arkitektur är en modern tolkning inspirerad av det klassiska stadshotellet, där tidlös design möter nutida estetik. Arkitektoniskt anpassar sig det nya stadshotellet till sitt sammanhang samtidigt som dess gestalt ska återspegla dess innehåll och funktion som publik byggnad och viktig mötesplats. Symmetri, ordning och stringens präglar uttrycket och ger byggnaden en dignitet utan att kännas främmande på platsen.

Vidare beskrivs intentionerna med gestaltningen med avseende på upplevelsen av hotellet som byggnad och del av stadsmiljön:

Linjering, skalförskjutning och djupverkan är bärande gestaltningsidéer. Det nya stadshotellet ska genom sin gestaltning kunna upplevas i olika skalor, såväl på avstånd som på nära håll. Fasaden proportioneras medvetet för att ge en harmonisk och balanserad komposition. Fönster placeras regelbundet och minimeras till en konsekvent fönsterbredd. En förhöjd och markerad bottenvåning samt indragna fönstersmygar över en eller två våningar används för att ge liv till fasaden och att uppnå en balanserad komposition.

Byggnadsförslaget avviker på flera punkter mot 2018 års fördjupade översiktsplan och den centrumstudie som är bifogad översiktsplanen.



Visualisering av byggnadsförslaget sett från norr med Stora torget till vänster och Kyrkogatan i förgrunden. Bild ur *Nya Stadshotellet, Enköping – Utvändigt gestaltningsprogram* signerat Reflex Arkitekter 2024-11-15.

BYGGNADSFÖRSLAGETS KONSEKVENSER

PLATSENS HISTORIA

Stora torget i Enköping är ett bra exempel på den typ av stadstorg som haft en central plats såväl i den historiska stadsplaneringen som i städernas handel och evenemang. Och precis som på många andra platser har stadshotellet, intill stadens centrala torg, haft en betydande roll i det lokala nöjeslivet. Att hotellet försvann medförde därför inte bara förlusten av en 130 år gammal byggnad utan även att ena hörnet av torget försvann och förlusten av platsen för 130 år av berättelser och minnen. Dess funktion, arkitektur och framskjutna placering i stadsrummet gjorde hotellet till en byggnad välkänd av Enköpings invånare.

Med byggnadsförslaget återskapas ett hotell på platsen. Och istället för en avriven tomt sluts gaturummet på nytt och Stora torget blir återigen det kringbyggda torg det varit historiskt sett.

Byggnadsförslagets konsekvenser för *platsens historia*

Att stadshotellstomten återigen blir bebyggd, och dessutom med ett hotell, medför positiva konsekvenser för de kulturhistoriska värden som är kopplade till platsens historia.

Konsekvenser				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa

BEFINTLIGA BYGGNADER

På grund av att det gamla stadshotellet revs 2010 påverkas inga byggnader direkt av byggnadsförslaget. Det tar endast en obebyggd tomt i anspråk. Det är istället den angränsande bebyggelsen som indirekt påverkas när en väsentligt större byggnad uppförs än den som stod på platsen tidigare. Konsekvenserna av denna förändring behandlas dock under respektive rubrik nedan.

Byggnadsförslagets konsekvenser för *befintliga byggnader*

Eftersom platsen saknar byggnader idag medför byggnadsförslaget neutrala konsekvenser för de kulturhistoriska värden som är kopplade till befintliga byggnader.

Konsekvenser				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa

STADSSILUETT OCH BYGGNADSVOLYMER

Byggnadsförslaget består i praktiken av två staplade volymer med en uttalad arkitektonisk hierarki. Den nedre, större volymen är avsedd att ge byggnaden sin identitet medan den övre, mindre och indragna volymen har en visuellt underordnad betydelse. En lägre volym är adderad längs Kyrkogatan för att undvika ett allt för dramatiskt möte med den betydligt lägre Westerlundska gården. Längden på fasaderna mot Kyrkogatan och Källgatan motsvarar det tidigare stadshotellens men byggnadens fotavtryck är större till följd av att en större del av fastighetens inre tagits i anspråk.

Med sina åtta våningar kvalar byggnadsförslaget in bland Enköpings högsta byggnader. Och ur ett historiskt perspektiv är det en del av den utveckling som påbörjades i slutet av 1960-talet och fick ny fart under 2000-talet. Resultatet av denna utveckling har blivit en allt mer varierad stadssiluetten med ett växande antal höga hus. Och successivt har de höga husen också fått en allt mer framträdande roll i gatubilden. Det främsta exemplet på detta är åttavåningshuset vid Kammakartorget vilket skapades med samma detaljplan som höghuset.

Byggnadsförslagets konsekvenser för stadssiluetten och byggnadsvolymerna

Som det framgår i redovisningen ovan är höga hus inte längre något ovanligt i Enköping. Tvärtom är det numera ett återkommande inslag i gatubilden. Till följd av detta har stadssiluetten förändrats, inte minst de senaste tjugo åren. Att nyttja centralt placerade attraktiva tomter för en hög exploatering är ett tecken i tiden som syns i majoriteten av alla svenska städer.

Till skillnad från exempelvis höghuset vid Kammakartorget så redovisar inte byggnadsförslaget en homogen volym med en enhetlig gestaltning. Den mindre och indragna övre volymen är tydligt underordnad den nedre både i storlek och gestaltning. På så vis gör byggnaden som helhet ett nättare intryck. Detta är dock av större betydelse för upplevelsen av gatubilden än stadssiluetten då byggnadsförslaget alldeles oavsett kommer bli ytterligare ett tillägg till Enköpings numera varierade siluett. Det blir ett av flera höga hus i och omkring stadskärnan. Följden av den allt mer varierade siluetten är att graden av förändring minskar med varje nytt hus. Bedömningen är därför att byggnadsförslaget får neutrala konsekvenser för de kulturhistoriska värden som är kopplade till stadssiluetten och byggnadsvolymerna.

Konsekvenser				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa

GESTALTNING

Den nedre, större volymen i byggnadsförslaget avser att genom gestaltningen skapa tydliga kopplingar till det nu rivna stadshotellet. Genom valet av material och färgsättning, torgfasadens komposition, inslaget av klassicistiska referenser och en hög detaljeringsgrad skall det som förlorats nu få en värdig efterträdare. Valen av material inordnar sig i centrumbebyggelsens murade och putsade fasader och bidrar till att skapa kontraster till de historiska byggnadernas träfasader, inte minst den intilliggande Westerlundiska gården. Likaså inordnar sig den nedre volymen i husen kring Stora torget genom att ha en markerad bottenvåning avsedd för publika verksamheter.

Motivet med tre indragna övre våningar och en stor takterrass är ett nytt och mer storstadsmässigt inslag i Enköping. Ett levande taklandskap har ännu inte introducerats i staden.

Byggnadsförslagets konsekvenser för gestaltningen

Bedömningen är att byggnadsförslaget kommer att få positiva konsekvenser för de kulturhistoriska värden som är kopplade till gestaltningen. Skälet är att förslaget i flera avseenden tagit hänsyn till platsens förutsättningar som de beskrivs i denna utredning (se sidorna 22–23). Byggnadsförslaget ansluter till den successiva förnyelse av torgmiljön som redan skett med 1940-, 1950- och det tidiga 1960-talets byggnader. Den strikta och symmetriska gestaltningen infogar sig i den övergripande karaktären kring torget men med en ambition att det nya hotellet skall utmärka sig på samma sätt

som när det tidigare stadshotellet byggdes på 1870-talet. Den nedre, större volymen är ämnad att ta plats i gaturummet medan den övre är tillbakadragen både bokstavligt och gestaltningsmässigt.

Konsekvenser				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa

PLANSTRUKTUR OCH GATUBILD

Byggnadsförslaget är på samma gång respektfullt genom sin anpassning till planstrukturen och avvikande genom sin storlek i relation till Enköpings småskaliga stadskärna. Placeringen med fasaderna i liv med gatan och avsaknaden av utkragade balkonger säkerställer att rutnätplanens långa obrutna siktlinjer bevaras. Och det faktum att stadshotellstomten återigen blir bebyggd sluter kvarteret Traktören mot Stora torget och läker det sår i kvartersstrukturen som uppstod då stadshotellet revs. Till följd av detta kommer byggnadsförslaget att på ett väsentligt sätt stärka det tydligaste karaktärsdraget i Enköpings stadskärna.

Tillägget av en åtta våningar hög byggnad i det öppna läget kring Stora torget kommer att bli ett betydande visuellt inslag och skapa påtagliga kontraster till den nuvarande centrumbebyggelsen. Särskilt tydligt kommer det att bli i relation till de två näraliggande 1800-talsbyggnaderna längs Kyrkogatan (Westerlundska gården och "Selma Janson"). Byggnaden kommer även att bli tydlig i gatubilden när man rör sig längs gatorna som löper runt kvarteret; Kyrkogatan, Sandgatan, Kungsgatan och Källgatan, samt från kyrkbacken.



Vy längs Kyrkogatan mot kyrkan med det nya stadshotellet som det kommer att se ut då det står på plats (jämför med bilden på sidan 22). Med sina åtta våningar kommer byggnaden att bli ett högst påtagligt inslag i stadsbilden och kommer även att bli synligt över horisonten sett från kyrkbacken. Bild ur *Nya Stadshotellet, Enköping – Utvändigt gestaltningsprogram* signerat Reflex Arkitekter 2024-11-15.

Byggnadsförslagets konsekvenser för planstrukturen och gatubilden

Sett till planstrukturen kan byggnadsförslaget betraktas som den saknade pusselbiten i Enköpings stadskärna. Det sluter kvarteret med ett hus i liv med gatan och därmed återupprättas den strikta gräns mellan bebyggd kvartersmark och gatumark som är så karaktäristisk för rutnätsstaden. Ett genomförande skulle återskapa strukturen både i kvarteret och kring Stora torget vilket är mycket positivt.

Att den föreslagna byggnaden är åtta våningar hög bedöms dock som mycket negativt sett till gatubilden. Det öppna läget intill Stora torget gör att byggnaden kommer att bli ett framträdande visuellt inslag när man rör sig både i närområdet och ett par kvarter bort. Inte minst gäller det vyerna från söder och nordväst där bebyggelsen i huvudsak utgörs av två- och trevåningsbyggnader samt från kyrkbacken och Kyrkogatan i nordost. Tillägget riskerar att dominera sin omgivning samtidigt som mötet mellan stadskärnans småskalighet och hotellbyggnadens storskalighet kommer att bli högst påtagligt sett från Westerlundiska gården.

Sammantaget är bedömningen att byggnadsförslaget får negativa konsekvenser för de kulturhistoriska värden som är kopplade till planstrukturen och gatubilden trots att det även har förtjänster. Skälet är att byggnadsförslaget innebär en avsevärd skalförskjutning i ett exponerat och centralt läge där den angränsande bebyggelsen utgör kärnan i Enköpings småstadskaraktär.

Konsekvenser				
Mycket positiva	Positiva	Neutrala	Negativa	Mycket negativa